

2. CENA

VÝBORU SEKcie PRE UMELECKÝ PREKLAD A VÝBORU SEKcie PRE VEDECKÝ A ODBORNÝ PREKLAD

*Volám sa **Beáta Takáčová** a som čerstvou absolventkou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v odbore Prekladateľstvo a tlmočníctvo anglický jazyk a kultúra – francúzsky jazyk a kultúra. V posledných rokoch som sa začala zaoberať prekladom poézie. Pri práci s poéziou si prekladateľ veľmi rýchlo všimne, že preklad básní stále ostáva akousi tajomnou komnatou, aspoň tak súdim z vlastných skúseností s mladšími kolegami a kolegyňami. Prinútilo ma to zamyslieť sa nad tým, prečo je to tak. Za jednu z hlavných príčin považujem skutočnosť, že počas štúdia sa prekladaniu poézie nevenuje takmer žiadna pozornosť. Povedzme si však pravdu – trh si to ani nežiada. Nadšenci poetického prekladu sú často odkázaní len na samoštúdium a nevedia, z ktorého konca sa básne chytiť. Rozhodla som sa preto napísať túto empiricky ladenú esej, ktorá prezradí, na čo sa pri preklade zamerať, prečo sa básni netreba báť a ako začať.*

ATRIBÚTY POETICKÉHO PREKLADU

V súčasnosti sa mnoho ľudí, dokonca i prekladateľov pozerá na poetický preklad ako na začarovanú dedinu, ku ktorej sa radšej netreba ani len priblížiť. Podme sa ju pokúsiť odčarovať a objasniť, v čom sa vlastne (ne)odlišuje od prozaického umeleckého a odborného prekladu.

Poézia sa od prózy líši najmä vo formálnej stránke. Forma básne môže pôsobiť ako strašiak, nezabúdajme však, že aj próza má určitú formálnu stránku, ktorá sa dodržiava (vety, odseky, kapitoly atď.). Vedú sa aj spory o tom, či ju treba zachovať (s polemikou o prozaickej forme sa spája napríklad dilemma, či je veta ucelená myšlienka alebo nie). V prípade poézie je však forma, aspoň na pohľad, oveľa „zväzujúcejšia“.

Odborný preklad je pre prekladateľa príznačný po štylistickej stránke (dlhé súvetia, trpné tvary atď.) a pre zostavovateľa aj po stránke formálnej (grafy, tabuľky atď.). V porovnaní s poéziou aj tu musíme dodržať isté formálne obmedzenia, nie sú však až také markantné. Ak sa nám popis stroja nezmestí do troch riadkov,

dáme štyri a text bude o čosi dlhší. Môžeme len skonštatovať, že na čo anglický pisateľ potreboval tri riadky, slovenský potrebuje viac, nezaobráme sa tým a ideme ďalej. Preklad je predsa prenos textu z jedného jazyka do druhého v takej podobe, aby ho čitateľ prekladu vnímal rovnako ako čitateľ originálu, prekladáme význam, nie slová, v ideálnom prípade tvoríme text tak, ako by ho napísal autor, keby hovoril naším jazykom. Ak by sme sa pokúšali dodržať počet slov alebo slabík, bolo by to smiešne, mohli by sme hovoriť až o znásilňovaní jazyka. Ak má slovo v angličtine štyri písmená, za predpokladu, že by bol autor Slováč, použil by najskôr slovenské slovo totožného významu, hoci by malo písmen sedem.

Ak teda rešpektujeme základné charakteristické vlastnosti jazyka pri preklade prózy, prečo nie pri preklade poézie? A mali by sme vôbec? Pokúšal by sa autor vsúkať svoju myšlienku do jedného verša, ak by to nebolo možné? Každý autor tvorí iba v rámci možností svojho jazyka.

Zamerajme sa teraz na určité jazykové rozdiely. Čo sa týka jazykovej „rozťažnosti“ napríklad anglického a slovenského jazyka. Priemerne dlhé slovo v angličtine má 5 písmen, teda 1,5 slabiky (túto skutočnosť si prekladatelia poézie veľmi rýchlo všimnú) – aj preto je pre angličtinu typický jambický verš (kombinácia člen plus jednoslabičné slovo vytvára dokonalý jambický rytmus). Pre slovenský jazyk je však skôr ojedinelý, často znie nadnesene (používal ho napríklad Hviezdoslav). V slovenčine má síce priemerné slovo 2,3 slabiky, teda predsunutím jedného krátkeho neslabičného slova by sme mohli získať pekný jambický verš – škoda len, že v slovenčine sa prízvuk nachádza spravidla na prvej slabike, čerpať teda môžeme len z úzkeho výberu slov, ktoré nepodliehajú tomuto pravidlu.

Písal by Coleridge v jambe, keby tvoril básne v slovenčine? Ak to robil Hviezdoslav, tak prečo nie aj on? Písal by ich v desať- alebo jedenásťslabičníku? Desať a jedenásť slabík ponúka autorovi pomerne rozsiahly priestor na to, aby využil slová rôzneho rozsahu. Básnik, „prebásňovateľ“, prekladateľ by to teda mohol zvládnuť.

Podme sa však pozrieť na extrémnejší príklad. Báseň *Fly* (mucha, mušiak) od Williama Blakea (pozri príloha) sa skladá takmer výlučne z jednoslabičných slov (obsahuje 69 slov, pričom celá báseň má 74 slabík). Napísal by W. Blake báseň z jednoslabičných slov aj v slovenčine? Podľa niektorých kritikov báseň síce svojou krátkosťou vyjadruje krátky život muchy, ale na strane druhej disponuje hravým rytmom, ktorý plynie ľahko ako detská riekanka. Nazdávame sa, že ak by chcel ísť Blake v snahe o stručnosť až do neprirodzenej krátkosti, používal by len jednoslabičné slová. Nešiel by na úkor ľahkosti a prirodzenosti.

Báseň *Fly* sme v slovenčine nazvali *Mušiak*. Už pri názve vidíme isté obmedzovanie. Samozrejme, slovo „mušiak“ je názvom preto, že v tomto tvare pasuje do básne, čiže sme svedkami toho, ako snaha o dodržanie rytmiky (rytmiky prirodzenej pre anglický, nie slovenský jazyk) ide proti prirodzenosti, keďže slovo „mušiak“ u nás v podstate neexistuje.

Ak sa slovenský preklad pokúša dodržať počet slabík vo verši, nebolo by vernejším prekladom premietnuť slabičnosť do slovenčiny? Podľa štatistiky, ktorú sme uviedli, by sme sa uzniesli, že keďže v systéme, v ktorom má priemerné slovo dĺžku jeden a pol slabiky (angličtina), majú verše tri, prípadne štyri slabiky, potom v systéme, v ktorom má priemerné slovo niečo cez dve slabiky (slovenčina), by mal byť počet slabík vo verši vyšší. Pomer 2,3 : 1,5 by sme mohli aplikovať na verše a vyšlo by nám 4,5 : 6, teda mohli by sme sa držať slabičnosti buď 4 : 6 alebo 5 : 6. Prípadne by sme sa mohli skonštatovať, že slovenské slovo je zhruba dvakrát také dlhé ako anglické (nakolko básnici nepoužívajú pri svojej tvorbe slov s rozsahom jedna celých niečo či dva celé niečo), počet veršov by sme zdvojnásobili a vyšla by nám báseň so šiestimi a ôsmimi slabikami – čo by už skôr pripomínalo slovenské hravé riekanky (podobnú rytmiku vykazuje napríklad Pec nám spadla, Kolo, kolo mlynské a i.).

Prečo sa teda prekladatelia často pridržiavajú rovnakého počtu slabík ako v origináli? Utvrďuje ich to v dojme, že takto dodržiavajú formu. Keď je ale pre jazyk daná forma neprirodzená a obmedzujúca, nemôže byť výsledkom verný preklad, resp. „dodržiavanie formy“ pôjde na úkor dodržiavania prirodzenosti a rešpektovania vlastností jazyka. Od prekladateľov však nikto neočakáva, že báseň vyznie prirodzene. „Neprirodzenosť“ akoby sa v očiach verejnosti stala jej výsadou. Veď sa pozrime na veľkého Shakespeara, ktorému dnes nerozumejú ani Angličania. Dnes možno nie, ale uvedomme si, že Shakespeare v skutočnosti písal jazykom vtedajšieho ľudu. Čítanie Hviezdoslava nám môže robiť problémy, no nezabúdajme jednak na časový odstup (jazyk sa neustále vyvíja) a jednak na to, že Hviezdoslav bol veľkým inovátorom na lexikálnej úrovni, čiže ide skôr o extrémny príklad. Na druhej strane, poézia Válka či Rúfusa je jazykovo priehľadná, rovnako hladko plyní aj poézia slovenských romantikov. Jedným z atribútov poézie je predsa jej krása, poézia musí lahodiť uchu, nesmie byť křčovitá.

Pokiaľ sa chceme držať formy, mali by sme tak robiť na rovine slov. Strofy a usporiadanie veršov vnímame len vo vizuálnej rovine. Strofické usporiadanie je typovo zoradené do skupín, je teda stereotypné, a preto je nepravdepodobné, aby nám prinieslo nový vnemový zážitok (s výnimkou kaligramov, pri nich je však nadradenosť formy do očí bijúca a netreba o nej diskutovať). Strofické usporiadanie zároveň nemusí odrážať zámer autora, a dokonca nemusí byť ani stále (príkladom nám môže byť báseň Williama Blakea *Auguries of Innocence*, kde verše v niektorých verziách básne plynú jednoliato ako prozaický text, niekedy sú zoradené do strof a v priebehu rokov sa dokonca menilo ich poradie), čo sa však nemení, je lexika básne. Práve tá nám hovorí o tom, ako autor (v rámci systému svojho jazyka) myslí. Systém jazyka má priamy dosah na vyjadrovanie autora na gramatickej úrovni. Autor sa musí riadiť pravopisnými a gramatickými pravidlami, z čoho vyplýva, že jazyk má vplyv na gramatické slová autorovho

prejavu. Pri voľbe plnovýznamových slov má však autor väčšiu slobodu prejavu. Pri preklade básne si treba uvedomiť, akými obmedzeniami (pravidlami) disponuje jazyk autora a následne sa treba zamyslieť nad tým, či sa autor vyjadril práve takto, lebo jeho jazykový systém mu nedal inú možnosť, a ako by to vyjadril, keby mal naše jazykové možnosti. Práve to, čo nevychádza priamo z gramatických pravidiel daného jazyka, je dôsledkom autorovej osobnej preferencie. Ak sa teda napríklad v angličtine niekoľkokrát (napríklad päťkrát v stoveršovej básni) nachádza sloveso „had“ ako tvar predminulého času, nejde o zámerné opakovanie slova, ale o opakovanie času, prenášame teda gramatický jav, ktorý sa odzrkadlí v použití minulých tvarov sloviac v slovenčine, pričom nemusíme použiť tie isté slovesá, hoci v angličtine bolo vo všetkých piatich prípadoch „had“. Ak sa však v básni päťkrát objaví slovo „eternity“, nie je vhodné, aby sme ho raz preložili ako „večnosť“, potom „nekonečno“ a podobne. Mali by sme rešpektovať rozhodnutie autora nepoužívať synonymá – pretože angličtina nimi disponuje, avšak on sa rozhodol ich nepoužiť.

Samozrejme, aj pri opakovanom výskyte gramatických slov sa môže vytvoriť určitý rytmus. Ak je predminulý čas v každom verši strofy, je to pre čitateľa citelné, môže ísť dokonca aj o zámer. Napriek tomu je vhodné nahrádzať gramatické prvky jedného jazyka gramatickými prvkami toho istého významu, čiže neprikláňať sa k metodickému opakovaniu gramatických slov, ani keď sa buduje rytmus ich opakovaním. V slovenčine sa totiž opakovanie odrazí na príponách sloviac, prípadne môžeme stereotypné opakovanie gramatických slov v angličtine podporiť stereotypným slovosledom v slovenčine (za predpokladu, že je použitý aj v angličtine, čo je takmer isté, nakoľko anglický slovosled má prísne pravidlá a aj tie podporujú rytmiku a spôsobujú, že slovo „had“ je vo verši stále na tom istom mieste). Gramatické prostriedky jedného jazyka je teda treba nahradiť gramatickými prostriedkami druhého jazyka a ak ich chceme kompenzovať na inej rovine (napríklad tu lexikou namiesto gramatiky), musíme sa tak rozhodovať na základe citlivého preskúmania oboch jazykov.

Prechod z gramatiky na lexiku v kombinácii angličtina – slovenčina neodporúčam z toho dôvodu, že angličtina je skôr analytickým a slovenčina skôr syntaktickým jazykom. V angličtine je teda opakovanie (gramatických) slov oveľa benevolentnejšie ako v slovenčine, ktorá k otázke opakovania slov pristupuje citlivejšie a neustálym opakovaním výrazov ako „ktorý“, „bol“ alebo „je“ dochádza k zhoršeniu kvality textu, zatiaľ čo angličtina sa bez opakovania slov niekedy takmer nezaobíde. (Opakovanie gramatických slov „otupuje“ citlivosť aj na opakovanie lexikálnych slov. To ilustrujeme na preklade krátkeho úryvku z novely *Sestry strigy* Terryho Pratchetta, kde vidíme, že v angličtine sa v prozaickom texte neustále opakovanie slov „god/gods“ v slovenčine nahrádza synonymom a na rozdiel od angličtiny sa slovenčina vyhýba opakovaniu konštrukcie so slovesom

„byt“). V prozaických textoch sa preto stretávame s používaním synonym v slovenčine, v poézii (najmä symbolickej) však slová často dostávajú aj ďalší význam, prípadne sa podieľajú na vytváraní rytmiky, preto nepovažujeme synonymiu za ideálnu možnosť prekladu (znovu opakujeme, hovoríme o lexikálnych, nie gramatických slovách, aby sme nešli proti prirodzenosti jazyka).

Prichádzame teda k záveru, že opakovanie gramatických slov riešime opakovaním významovo ekvivalentných gramatických prostriedkov, kým k opakovaniu plnovýznamových slov pristupujeme ako k nemenným entitám v rámci básne, ideálne v rámci autora (v prípade symbolistov nevyhnutne v rámci autora). Plnovýznamové slová sa teda v rámci básne (práce autora) stávajú akýmiś druhom **termínov**. Z toho vyplýva, že k prekladateľovým povinnostiam by sa mala pri básňach priradiť aj tvorba akejsi „poetickej terminológie“. Vytváranie terminologických glosárov sa väčšinou spája s odborným prekladom a v poslednom čase smerujú všetky pokusy o zjednodušenie prác na odbornom preklade k používaniu nástrojov CAT. Momentálne nie je možné, aby sa básne pomocou týchto nástrojov prekladali tak efektívne ako odborné texty, nakoľko by sme k tomu potrebovali pamäť s citlivosťou na jedno slovo a skončili by sme zavaleňovaním odkazmi o zhode pri každom gramatickom slove. Na druhej strane by tento problém nemusel byť až taký markantný, keďže básne väčšinou nedisponujú prívelkým obsahom textu a teda ani gramatických slov. Určite by však bolo prospešné vytvárať si pri prekladaní jednotlivých autorov pamäte „termínov“ (a túto možnosť nástroje CAT často ponúkajú).

Vráťme sa znovu k symbolistom, u ktorých má každý autor svoje špecifické „termíny“. S ohľadom na zachovanie konzistentnosti by si mal prekladateľ doštudovať doposiaľ preložené diela daného autora, rozhodnúť sa, či je vhodné zachovať „terminológiu“ či formu, ktorú vybral predchádzajúci prekladateľ, alebo si vytvoriť vlastné. Najmä ak ide o známe diela, ktoré už verejnosť pozná, sa prikláňame k nasledovaniu tradície, aby sme sa spolupodieľali na jej vytváraní a nehatili ju. Ak autorova tvorba ešte nebola do cieľového jazyka preložená, prekladateľ by si ju mal doštudovať vo východiskovom jazyku, aby plne pochopil význam prekladaného diela a vytváral také „termíny“, ktoré by sa dali využívať aj v ostatných dielach. Neodporúčame teda podľa známeho francúzskeho diela zabíjať autora, aj keby bol už mŕtvy, ale oživiť v očiach ľudí hovoriacich jeho jazykom. Čítajme analýzy kritikov i názory bežných ľudí a zistíme, ako ho chápú a vnímajú, nech sa aj slovenský čitateľ pozerá na autora rovnako ako jeho obdivovatelia v rodnom jazyku.

Príloha

WILLIAM BLAKE

THE FLY

*Little fly,
Thy summer's play
My thoughtless hand
Has brushed away.*

*Am not I
A fly like thee?
Or art not thou
A man like me?*

*For I dance
And drink and sing,
Till some blind hand
Shall brush my wing.*

*If thought is life
And strength and breath,
And the want
Of thought is death,*

*Then am I
A happy fly,
If I live,
Or if I die.*

MUŠIAK

(preklad z výberu *Záhrada lásky*)

*Mušiačik,
svet plný hier
dlaň vzala ti.
No nechtiac, ver.*

*Že aj ja
mám krídla, vieš.
Veď predsa bol
si mužom tiež.*

*Spievam si
a popíjam,
kým nájde ma
raz slepá dlaň.*

*Ak život
je sila, um,
ak značí smrť
aj koniec dúm,*

*som šťastným
mušiačikom,
či živý,
či mŕtvy som.*

TERRY PRATCHETT
WYRD SISTERS

*Exactly why this should **be** may never **be** known.*

*It would be a pretty good bet that the **gods** of a world like this probably do not play chess and indeed this is the case. In fact no **gods** anywhere play chess. They haven't got the imagination. **Gods** prefer simple, vicious games, where you Do Not*

*Achieve Transcendence but Go Straight To Oblivion; a key to the understanding of all religion is that a **god's** idea of amusement is Snakes and Ladders with greased rungs.*

SESTRY STRIGY

Presný dôvod, pre ktorý je to tak, možno nikdy nevyjde najavo.

*Dalo by sa celkom úspešne predpokladať, že **bohovia** takéhoto sveta nehrávajú šachy – a vskutku je to tak. Vlastne šachy nehrávajú vôbec žiadni **bohovia**. Nemajú potrebnú predstavivosť. Bohovia dávajú prednosť prostým a drsným hrám, v ktorých človek nedosiahne blaženosť, ale okamžite mizne v ničote. Na pochopenie každého náboženstva tak v podstate stačí vedieť, že **božstvo** za najväčšiu zábavu pokladá hru na hady a rebríky, akurát šteblíky musia byť došmyklava naolejované.*

PRAMENE

BLAKE, W.: *Piesne skúsenosti*. Bratislava : Interpopulart Slovakia, 1996, 97 s. ISBN 8088834384.

BLAKE, W.: *Záhrada lásky*. Bratislava : Tatran, 1976, 121 s.

PRATCHETT, T.: *The Wyrd Sisters*. [E-book]. USA : Books2Bytes. 1988. ISBN 0-06-102066-4.

PRATCHETT, T.: *Sestry strigy*. Bratislava : Talpress, 2007, 356 s. ISBN 978-80-7197-294-5.

LITERATÚRA

Slovenská reč. [pdf]. [cit: 23-02-2014]. Dostupné na: <<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/1967/6/sr1967-6-lq.pdf>>.

Song of Innocence and Experience: Study Guide. [online]. [cit: 10-02-2014]. Dostupné na: <<http://www.gradesaver.com/songs-of-innocence-and-of-experience/study-guide/section27/>>.

◆◆◆

Mgr. Beáta Takáčová

Jána Bottu 199/59

06901 Snina

takacova.b@gmail.com